

דרך כוכב מיעקב- בר כוכבא האיש וזמנו

מרדכי גיחון, דרך כוכב מיעקב – בר כוכבא וזמנו, מודן/מערכות/משרד הביטחון, מושב בן-שמון (2016).
הספר זכה בפרס השלישי לספרות צבאית ע"ש מולדובן במכון מחקר אריאל לתקשורת וביטחון לשנת 2017.

המחקר על בר כוכבא הוא אחד ממפעליו החשובים של פרופ' מרדכי גיחון ז"ל, שזכה, בערוב ימיו, לחבוק את הספר לאחר צאתו לאור. במחקר המקדים ובכתיבת הספר, שהייתה לי הזכות לערוך אותו, הביא גיחון לידי ביטוי את עושר הידיעות שצבר בהיסטוריה צבאית, במחקר העת העתיקה, במקורות יהודיים, יווניים ורומיים ובארכיאולוגיה. לצד הסייפא, גיחון היה מהלוחמים בגדוד הראשון של הבריגדה ובצה"ל הניח את יסודות מחקר המודיעין והיה גם בין מקימי מודיעין השדה. בבחינת דרכו של בר כוכבא, הביא לידי ביטוי את ניסיון החיים שלו כבן 'דור הנפילים', הדור שהתמודד עם זוועות השואה ובזכותו קם הפלא של תקומת עם ישראל בארצו.

המרד והמלחמה שפרצה בעקבותיו, בשנים 132-135 לספירה בקירוב, היו אחד העימותים הקשים, הממושכים ועקובי הדמים שניהל העם היהודי בתולדותיו, וככל הנראה היה העימות החמור ביותר שפרץ בין עם ישראל והאימפריה הרומית. המרד עיצב את גורלו של עם ישראל ולכן המבט לאחור, גם היום, כיהודי במדינת ישראל, הוא כאוב ומורכב. מבחינתה של האימפריה הרומית, המעצמה בה"א הידיעה של העת העתיקה, המרד, שנועד להחזיר לעם היהודי את עצמאותו הלאומית, סיכן את עצם הבסיס לשלטון הרומי בשלל העמים בפרובינקיות השונות. לפני המרד, התייחסו הרומאים אל היהודים כאל גורם חיוני לאיחוי פסיפס המדינות והעמים בחלקה המזרחי של האימפריה וכמשקל נגד ליוונים. עקב מיקומה של יהודה בגשר היבשות שבין סוריה למצרים (אסם התבואה של האימפריה), העדיפו ככל האפשר לשמר את יהודה כמדינת חסות ולכן, גם לאחר המרד הגדול (בשנים 66-70 לספירה) סייעו להנהגה היהודית המתונה, בראשות רבן יוחנן בן זכאי וממשיכיו, בשיקום היישוב היהודי.

למרבה הצער, מרד בר כוכבא לא זכה, ככל הידוע, ל'יוספוס פלוניוס' משלו, וגם אם היה כזה, כתביו, ככל הנראה, לא השתמרו עד היום. המקורות הקיימים, על פי הגדרתו של גיחון, נושאים אופי של 'אבני פסיפס'. מדובר בתצפית, פאזל, שאף היסטוריון אינו יכול לטעון שהגיע בבנייתו לשלמות, אך עדיין חלה עליו החובה לעשות את כל אשר לא ידו כדי להתקרב אל האמת ההיסטורית המוחלטת. הדרך היחידה בפני ההיסטוריון היא לבחון את רסיסי המידע על פי מידת התאמתם למציאות ההיסטורית.

¹ bendoric@gmail.com

מעבר לדיו קסיוס, המקור הרומי העיקרי והחשוב ביותר, יתר המקורות הם כתבי אבות הכנסייה, כתבי רשומות נוצריים-מזרחיים והספרות הרבנית (המשנה, התוספתא, מדרשי האגדה ועוד). לכל אלה צריך להוסיף את הממצאים החומריים והכתובים של המחקר הארכיאולוגי: האיגרות של בר כוכבא, מערכות המסתור והמפלט התת-קרקעיות (שמספר אלו שנחשפו עד היום כבר עולה על כמה מאות), יישובים, בניינים, כלי חרס וכלים מחומרים אחרים, מטבעות וכתובות. המקורות המרגשים ביותר הם האיגרות שהתגלו במערות במדבר יהודה, אליהן ברחו שרידי המורדים מאזור עין גדי. גילויי האיגרות מתוך התכתובת הצבאית של בר כוכבא ביססו מעל לכל ספק את ממשותו ההיסטורית של בר כוכבא, גילו לנו את שמו האמיתי, כֹּסְבָה (ויתכן בכתוב מלא בן כוסיבה) ובגרסתו היוונית – 'כֹּסְבָה'. השם הזה בצליל לשם 'בן כוזבה' שניתן לבר כוכבא בספרות חז"ל, שנועד להוקיעו ככוזב ומאכזב ולהשחיר את זכרו. המסורת הנוצרית הנציחה את הכינוי 'בר כוכבא' ('בן הכוכב'), כנראה מתוך כוונה להוקיעו כמשיח שקר. על פי המסורת, השם נוצר על ידי ר' עקיבא שדרש עליו את הפסוק (במדבר כד יז, המהווה את ההשראה לשם הספר): "אֶרְאֶנּוּ וְלֹא עָתָה, אֲשׁוּרֵנוּ וְלֹא קְרוֹב; דֶּרֶךְ כּוֹכָב מֵעֵקֶב, וְקֶם שֶׁבֶט מִיִּשְׂרָאֵל, וּמִחֵץ פֶּאֶתִי

מוֹאֵב, וְקֶקֶר כָּל-בְּנֵי-שֵׁת". גיחון סבור שהכינוי 'בר כוכבא' הוא כינוי החיבה וההערצה שהוענק לו על ידי לוחמיו, בדומה לנוהג של חיילים בכל הזמנים להעניק כינויים למצביאים דגולים. כך, דוויט איזנהאואר, המפקד העליון של כוחות בעלות הברית באירופה במלחמת העולם השנייה, נודע בכינוי "אייק" וברנרד מונטגומרי, שהביס את ארווין רומל באל-עלמיין, נודע בכינוי "מונטי".

גיחון, מתוך בקיאותו וניסיון חייו, קורא תיגר על כל אלו שניגשו למחקר על בר כוכבא והמרד מתוך נטייה מוקדמת - שלילה מוחלטת בדרך כלל או חיוב מוחלט, מצד מעטים - ומשתדל לבחון בצורה אובייקטיבית את הסיבות ואת מהלך המרד ותוצאותיו כחלק מההיסטוריה של העם היהודי וכחלק מההיסטוריה הכללית. נראה שזהו החידוש החשוב בספר שערך רב מאוד. זאת מכיוון שמבחינה היסטוריוגרפית, המרד סבל מנטייתם של גורמים שונים להמעיט ואף להכפיש ולהשחיר את זכרו של בר כוכבא ואת הישגיו של המרד. הדריאנוס ביקש לצייר את דמותו בהיסטוריה כקיסר נבון ורודף שלום ולהמעיט באיום של המרד לשלמות האימפריה. לכל היותר, ביקש להבליט את משקלם של צעדי הדיכוי שנקט נגד היהודים בארץ ישראל, כדי להרתיע עמים אחרים מלמרוד. חז"ל, מנגד, ביקשו להבטיח את קיום העם היהודי על ידי התפייסות עם השלטון הרומי ולכן עשו ככל שיכלו כדי לתאר את בר כוכבא והנוהגים אחריו כאנשים בלתי שפויים שהובילו את האומה היהודית לאסון. גם במדינת ישראל, מרד בר כוכבא נקלע שלא בטובתו למחלוקת המדינית, כאשר רבים אימצו אותו כהוכחה לחוסר האחידות וההרפתקנות של קבוצות קיצוניות ואחרים מנגד נוטים לראות בו מיתוס לאומי חשוב.

הדריאנוס עלה לשלטון בשנת 117, לאחר מותו של טרינוס. שנותיו הראשונות עמדו בסימן דיכוי המרד הגדול של תפוצות יהודי המזרח בד בבד עם סיום המלחמה נגד הפרתים, מרד בבירטניה ומרידות נוספות באזורי האימפריה האחרים. מעל לכל, הנטל הכלכלי של המלחמות שניהל טרינוס, רבץ על אוצר המדינה. מול נסיבות אלה, העדיף הדריאנוס את השלום ולהבריא את כלכלת האימפריה. לכן וויתר על שלוש הפרובינקיות החדשות שהוקמו מעבר לנהר הפרת על ידי טרינוס (אשור, מסופוטמיה וארמניה) ובבירטניה, הקים חומה אדירה, ששרידיה קיימים עד היום, בגבול שבין אנגליה וסקוטלנד. לצורך מדיניותו ההגנתית, סלל כבישים בארץ ישראל, 'ארץ הגשר' במזרח האימפריה, וגם הגדיל את חיל המצב (לשלושה לגיונות).

יהודה הייתה בעלת קשרים היסטוריים עם מדינת הפרתים (אויבתה המושבעת של האימפריה) ועם הקהילות היהודיות החשובות שבה ולכן שאף להפיג כל מתיחות מיהודה ובקרב היהודים בכלל.

מדוע פרץ המרד דווקא בנסיבות אלה? הדעות בין החוקרים חלוקות. גיחון סבור כי עילת המלחמה הייתה כוונתו ופעולותיו המעשיות של הדריאנוס לשקם את ירושלים בדמות 'פוליס' רומי ולהקים בית מקדש אלילי בהר הבית. היהודים, בתחילה, השלו עצמם שבית המקדש ייבנה מחדש כפי שהיה לפני החורבן. לאחר שהתבררו להם כוונותיו האמתיות של הקיסר, שביקר בירושלים בשנת 130, כשנתיים לפני פרוץ המרד, לא יכלו להסכים לפגיעה כל כך קשה בקודש הקודשים. מבחינתם זו הייתה עילה למלחמה ועלינו לנסות ולראות את אותן נסיבות בעיניהם של יהודים באותה עת. מבחינתו של ר' עקיבא, מן ההכרח היה למנוע את הפיכת ירושלים לעיר של עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, שכדי למנוע אותם, מחויב היהודי לתת את הנפש ולכן הוחלט לצאת למרד. מסיבות דומות פרצו גם מרד המכבים (שהוכתר בהצלחה) ו'המרד הגדול' (שהסתיים בחורבן הבית השני). כמה גורמים נוספים נצברו במשך תקופה ארוכה, ובהם המצוקה הכלכלית, עול המיסים, החיכוכים עם נציגי השלטונות וחיל המצב, השאיפה לחרות והערגה המשיחית. כבר בשנות העשרים של המאה השנייה לספירה, גבר ביישוב היהודי כוחם של ממשיכי הקנאים שדגלו בעמדה תקיפה נגד רומא ובנכונות להתנגדות בעניינים שנראו קיומיים.

לאחר שהתקבלה ההכרעה שיש לצאת למרד, החלו הכנות יסודיות ומקיפות לקראתו. ר' עקיבא, החכמים שתמכו בו וראשי העם האחרים, שעמדו בראש המרד, ידעו שהם עומדים מול הגדולה שבמעצמות, העולה על יהודה פי עשרות מונים בשטחה ובאוכלוסייתה. לנגד עיניהם גם עמדו לקחי 'המרד הגדול' ולכן נערך תכנון מוקדם מקיף. ההכנות כללו ייצור ואיסוף מלאים של נשק וציוד, ארגון ואימון הצבא בסתר, הכשרת מנגנון מנהלי (כדי להבטיח את המשך הפעילות הכלכלית) וחפירת מערכות מסתור שנועדו להקנות ללוחמים בסיסי סתר ומקלטים לאוכלוסייה האזרחית. כמו כן נעשו מאמצים לגייס את תמיכת הקהילות היהודיות שבתפוצות וככל הנראה אף הגיעו יחידות מתנדבים יהודיות מחו"ל וגם לאי-יהודים התנדבו והשתתפו בלחימה. התנאי להצלחת המרד היה שמירה על סודיות ההכנות והתכנית ובעניין זה הושגה הצלחה גדולה שבגללה הופתעו הרומאים לחלוטין והושגו הצלחות ראשוניות משמעותיות. המרד נוהל על ידי ממשלה סמכותית. בראש הממשל עמד בר כוכבא, הנשיא, ראש השלטון החילוני ולצדו עמדה הסנהדרין בראשות ר' עקיבא ואלעזר הכהן אשר מילא תפקיד של כהן גדול. בר כוכבא היה מסור לדת היהודית ולסמליה הלאומיים. כך, למשל, מטבעות המרד נטבעו בכתב העברי הקדום (כתב 'דעץ') ובכך הלך בדרכם של המכבים. אנשיו היו מסורים לו ביותר וסמכותו ומנהיגותו היו ללא עוררין.

גיחון ניסה לשחזר את הערכת המצב הכוללת של בר כוכבא. סביר להניח שהמרידות ואי השקט של עמים אחרים ברחבי האימפריה ובגבולות ונטייתו של הדריאנוס להפחית את המלחמות, לוותר על שטחים ולהתבצר מאחורי חומות וקווי הגנה, היו מרכיב מרכזי בהערכת מצב זו. תפיסת המגננה גם חייבה את האימפריה "לקשור" כוחות גדולים להחזקת מערכות הביצורים ולפיכך הקטינה לכאורה את כמות הכוחות שניתן היה לשגר לדיכוי המרד ביהודה. בר כוכבא גם היה יכול להעריך שהמרד ביהודה ישמש כזרז למרידות ופלישות של עמים אחרים, שישמחו לנצל את קשייה של האימפריה. סביר להניח שמשקל מיוחד בשיקולים היה למעצמה הפרתית, שבה הייתה קהילה יהודית חשובה ורבים ביהודה קיוו שתנצל את שעת הכושר ותפלוש לאימפריה ממזרח. הלך הרוח הכללי היה שמכיוון זה תבוא הישועה. בכל הקשור לאישיותו

של הדריאנוס, אמנם הוא היטיב לפעול לשיפור הכשירות של הצבא וביקר בגבולות, אך גם בני העילית הרומית היו סבורים שהוא חרד ממלחמה. לפיכך ניתן לשער שבר כוכבא ואחרים העריכו כי בעימות עם יהודה הדריאנוס יעדיף להתפשר ויסיים לשיקום ירושלים ובית המקדש תחת שלטון עצמי הנתון לחסות האימפריה, תמורת הפסקת העימות.

מבחינת יחסי הכוחות, סביר להניח שבר כוכבא הבין היטב כי יוכל, תוך ניצול גורם ההפתעה, להגיע להישגים משמעותיים בתחילת המרד ו"חלון ההזדמנויות" יקטן ככל שהדריאנוס יתאושש מההלם הראשוני. לפיכך, היעד הראשון במעלה מבחינת המורדים היה הכרעה מהירה, הכרזת עצמאות והסבת אבדות מרביות לכוחות הרומיים בארץ ולאילו שישוגרו לדיכוי המרד. השגת היעד הייתה עשויה להגביר את הסיכוי לפרוץ מרידות נוספות וגם להתערבות פרטית. מן ההכרח להדגיש, שהצבא הרומי באותה עת היה הטוב ביותר בעולם היסטיוני. עמד לרשותו ניסיון שנצבר במלחמות קשות והוא גם עבר ארגון מחדש וסדרת תמרונים מקיפים. לפיכך ברור שהזמן לא פעל לטובת המורדים.

שיקום בית המקדש היה ממטרות היסוד של המלחמה ואולי מטרתה העיקרית. ככל הנראה, כפי שניתן לשער על סמך המטבעות שנטבעו בזמן המרד, חודשה עבודת הקודש ובית המקדש נבנה מחדש בחלקו. במטבעות ניתן לראות מקדש בעל גג שטוח וארון קודש בין ארבעת העמודים של חזית הבניין. סמלים אחרים החקוקים במטבעות (חצוצרות, נבלים וכדי שמן) וטביעת השם 'אלעזר הכהן' (הכהן הגדול?) אף הם מרמזים על כך.

בתוך שנה מפרוץ המלחמה (שלהי 131 או ראשית 132 לספירה), הגיעו היהודים להישגיהם המרביים והתארגנו לקראת מתקפת הנגד הרומית הצפויה. הדריאנוס נטל את הפיקוד על המערכה כאשר שהה בחורף של שנת 132 בגרסה שבעבר הירדן המזרחי. בפועל, ניתן להעריך, הגיעה העוצמה הכוללת שהרומים נאלצו להפעיל ל-110,000 איש ובכלל זה 4-5 לגיונות מלאים, יחידות משנה, חילות עזר וכוחות אחרים (כולל כוחות הצי) מכל רחבי האימפריה. חלק ניכר מהכוחות הגיעו ממקומות מרוחקים דוגמת גרמניה, הונגריה, צפון אפריקה, ספרד ובריטניה כיום. טובי המצביאים ובראשם יוליוס סוורוס, נציב בריטניה (המומחה לדיכוי מרידות באי) הוזעקו כדי לקבל את הפיקוד העליון על הצבאות שרוכזו כנגד היהודים. הרומאים, כדרכם, ניהלו את המלחמה בקור רוח ובמקצועיות צבאית. במשך שנת 133 נכבשו כל המאחזים היהודיים עד מצפון לירושלים. לאחר שהושלם כיבוש הגליל מחדש, נכבשו רצועת החוף, המישורים שמסביב לגוש המרכזי של הרי יהודה ובקעת הירדן. בשלושת החודשים הראשונים של שנת 134 נכבשו הרי ירושלים והעיר. לאחר כיבוש ירושלים מידי בר כוכבא נוסדה אֵיליה קפיטולינה ודבר הקמתה הופץ לכל רחבי האימפריה על ידי טביעת מטבעות. בהמשך השנה התקדמו הרומים בשתי זרועות מקבילות בבקעת יריחו ובמדבר יהודה ובמקביל בדרום יהודה. בהדרגה חדרו הכוחות הרומים ל'מצודת ההר', ביתרו את מעוז המרד על ידי דרכים צבאיות לגזרות נפרדות, כבשו וטיהרו כל גזרה בנפרד. בשנת 135 נסגרה טבעת המצור על ביתר עד שנפלה בקיץ של אותה שנה. קיני התנגדות רבים (יישובים, חורבות ומערות) החזיקו מעמד בדרום יהודה, במדבר יהודה ובבקעת הירדן עד לאביב 136. הרומאים ארבו, עד הסוף המר, גם לאחרוני הנמלטים למערות במדבר יהודה.

כישלון המרד העיד כי ההערכה, למרות שהתבססה על נתוני אמת, לא חזתה את התפתחות העניינים בפועל. נראה כי הטעות העיקרית הייתה באי הבנת ערכה הקיומי של ארץ ישראל עבור האימפריה

הרומית. אולם בדברי הימים ישנם מקרים רבים של טעויות בהערכות של מדינאים ומצביאים. אין בכך כדי לבסס האשמות שמדובר בחוסר אחריות, פזיזות ו'שיגעון', כפי שהטיחו בבר כוכבא. יתרה מזו, גם הצלחתו של מרד המכבים, שהוביל להקמתה של מדינה עצמאית יהודית במשך כ-90 שנה, לא הייתה ידועה מראש. עמים קטנים אחרים יצאו למלחמות נגד כוחות עדיפים בהרבה. כך, למשל, סירבה פינלנד הקטנה לדרישותיה של בריה"מ בשנת 1939 ויצאה למלחמה, שלמרות הישגיה הראשוניים, הסתיימה באובדן שטחים גדולים ובאבידות קשות ביותר בנפש.

אכן, תוצאות המלחמה היו הרות אסון. מאחר שההתגברות על המרד הייתה כרוכה מבחינת הרומאים בשחיקה של יחידות רבות ולעיתים אף במחיקתן של עוצבות שלמות, בנוסף לסכנה לעצם קיום האימפריה, החליט הקיסר להכחיד את היהודים ואת היהדות מגשר היבשות הארצישראלי. לאחר שמגמת החיסול התבררה למורדים, התנגדותם הפכה קשה ונואשת עוד יותר. לדברי דיו קסיוס, המקור העיקרי לתולדות המרד, נהרסו בצד היהודי 50 ערים ו-985 יישובים מבוזרים ונטבחו 580,000 נפש. עשרות אלפים נמכרו לעבדות ויישובים רבים התרוקנו מתושביהם היהודים. השמדת אוכלוסיות הייתה מקובלת באותה תקופה כאמצעי להטלת אימה ולמניעת התקוממות מחודשת. השם הרשמי 'יודיאה' (יהודה) נמחק לחלוטין ובמקומו נקבע השם 'סוריה הפלשתית' או בקיצור 'פלסטינה'. המחיקה נועדה לבטא את העברת הבעלות על הארץ מהיהודים לאוכלוסייה הנוכרית, ששורשיה נטועים כביכול בפלשתים. הרומאים ניתקו את ירושלים מהיהודים לחלוטין על ידי הקמתה כמושבה (קולוניה) רומית, אֵילִיָה קפיטולינה, על שם משפחת הקיסר (אליוס) ועל שם האל יופיטר, שמקדשו הוקם על הר הבית, ועל היהודים נאסר להיכנס אליה אפילו לביקור. פעולות ההרס הטוטאליות האלה מזכירות את הריסת קרתגו לאחר הניצחון הרומי. פעולות קיצוניות אלו עומדות בניגוד גמור לאופיו של הדריאנוס וליחסו לאזרחי האימפריה, כפי שבאו לידי ביטוי עד המרד.

במסגרת הנקמה ביהודים, הדריאנוס הפעיל מדיניות שמד רבתי שאסרה בין היתר על המילה, התפילה, הוראת היהדות, סמיכת רבנים, מצוות נוספות וחגים. כל ניסיון להמרות את פי השלטונות נענש בעונשים חמורים ואף במיתה. בראש הנרדפים, שהומתו על מאבקם לקיים תורה ומצוות והפרו את גזרות המלכות, עמדה הנהגת העם, החכמים, שהוצאו להורג לאחר עינויים קשים מנשוא וזכרם התקדש במושג 'עשרת הרוגי מלכות'. ר' עקיבא, שעמד בראש המרד, היה ראש וראשון למומתים. גורלו של בר כוכבא אינו ידוע בוודאות ועל פי המסופר, נפל בשדה הקרב האחרון, בביתר. השמד הוטבע גם בחותם הדיכאון, החשדנות והנקמנות שאפיינו את הדריאנוס עד מותו בשנת 138. הענישה הצטמצמה רק ליהודים בשטח ארץ ישראל וגם בגליל יד השלטון לא הייתה כבדה כמו ביהודה והאחיזה היהודית בארץ התאוששה באזור זה.

הרדיפות נמשכו כשלוש שנים בלבד והן בוטלו על ידי הקיסר אנטונינוס פיוס, שעלה לשלטון אחרי הדריאנוס. במחצית השנייה של המאה השנייה לספירה התחדשה העצמאות של היישוב היהודי תחת שלטון הנשיאים והסנהדרין שבטבריה. במציאות היסטורית זו נוצרה היצירה הדתית הלאומית הגדולה, שכללה בין היתר את המשנה, התוספתא, התלמוד הירושלמי ועוד. השרידים הנחשפים של ההתיישבות היהודית ובתי הכנסת המפוארים מן השנים לאחר מרד בר כוכבא, מהגולן, הגליל ואזורים אחרים בארץ, מעידים על כוחו ואיתנותו של היישוב היהודי אחרי המרד.

תמורת ההתפייסות עם השלטונות וכדי ליצור תנאי קיום סבירים, היישוב היהודי וויתר על כל חתירה לעצמאות ונמנע מדחיית הקץ, עד שתבוא הגאולה. ההנהגה היהודית העריכה שהדרך היחידה לשמור על קיומו של העם היהודי היא לדכא כל ניצוץ של התנגדות לרומא ולכן זיכרה של מלחמת בר כוכבא הודחק לקרן זוית כדי שלא תהפוך לגחל שיצית מחדש את אש המרד. הרומאים העדיפו להימנע מעימות כולל ואליים נגד היהודים שהוכיחו את נכונותם להילחם על ערכי היסוד של דתם וקיומם הלאומי. כך נסללה הדרך לשלטון עצמי משמעותי של היהודים ולדרישות. לטווח הקצר, תכניתו של הדריאנוס לחיסול היישוב היהודי בארץ נכשלה. אך בכל זאת, דיכוי המרד פגע בגודל האוכלוסייה היהודית וברצף התיישבותה בזמן שאוכלוסיות אחרות התחזקו והתפשטו. בצירוף עם התפתחויות נוספות, היחלשותו של היישוב היהודי הובילה בהדרגה לשחיקתו ואובדן רובו הגדול עם הכיבוש המוסלמי במאה השביעית.

בהערכה כוללת של בר כוכבא וזמנו, ברור שמידת ההצלחה איננה יכולה להיות קנה המידה הבלעדי להערכת מידת ההיגיון של פעולה מסוימת. לא ניתן להעריך מראש את כל הגורמים והתוצאות מושפעות מאוד גם מגורמים אקראיים ומנסיבות ייחודיות. הקו המפריד בין הרפתקנות חסרת יסוד לבין עשייה שקולה הוא השקלול, לפי מיטב היכולת בזמן ההחלטה, של כל הגורמים הניתנים להערכה ונטילת סיכון מחושב. ממדי הסיכונים הנלקחים תלויים בעוצמת העילה לפעולה ומבחינתם של היהודים באותה תקופה, פעולותיו של הקיסר חייבו יציאה למלחמה. ירושלים הייתה ועודנה כיום המוקד לגאוותו, ייחודו וזהותו הלאומית של העם היהודי. גם אם העילה למרד עשויה להראות בעידן החילוני שאנו חיים בו כבלתי מספקת ביחס לתוצאות הקשות, עלינו להימנע מלשפוט את המעשים בעבר על פי הנורמות המקובלות היום. בנוסף לכך, הנתונים וההערכה הסבירה ביחס לאותה עת, כפי שפורטו לעיל, בהסתמך על המחקר שערך גיחון, מעידים שהמורדים יכלו להגיע למסקנה סבירה שהמרד עשוי היה גם להצליח. ההכנות היסודיות מעידות שבר כוכבא היה לא רק גיבור מלחמה נועז אלא גם מנהיג שקול שהקדים מחשבה, הערכה והיערכות יסודית לפעולה.

מן ההכרח לעמוד על הטעויות העיקריות של הר כוכבא וההנהגה. ככל הנראה התרשמו יתר על המידה מנטייתו של הדריאנוס להתכנס למגננה מאחורי חומות וקווי הגנה ולוותר על שטחים ומהמידע על נטייתו לפייסנות. בפועל, דווקא הוויתור על השטחים הנרחבים בגבול עם הפרתים הגביר את חיוניותו של גשר היבשות הארצישראלי. גם השענת המשוואה האסטרטגית בין יהודה לאימפריה הרומית על התערבותה של האימפריה הפרתית, שיהודה לא יכלה להכתיב לה את פעולותיה, הייתה משגה קשה. טעות אחרת הייתה בהערכה (שלא התממשה אף היא) שעמים אחרים ימרדו ובכך יקשו על הרומים לרכז את כוחותיהם לדיכוי המרד. גיחון הסיק מהמרד לקח שהוא חשוב גם היום: "המתכנן הישראלי חייב לפעול תמיד מתוך התחושה, כי בארץ ישראל, כיום כמו בעת העתיקה, יותר מאשר במרחבים רבים אחרים, מתמקדים אינטרסים בינלאומיים רבים העלולים להוביל ללחצים שיש להתחשב בהם. לקח ברור הוא שפתיחה במלחמה שהצלחתה תלויה במידה רבה בסיוע של צד שלישי היא מן המהלכים המסוכנים ביותר!" (עמ' 389).

אין בתוצאות הקשות כדי להפחית מדמותו של בר כוכבא כמנהיג לאומי ומצביא. במשך ארבע שנים חייב את האימפריה הרומית ואת הקיסר למקד את כל תשומת הלב והעוצמה שברשותם כדי לנצח. מדובר בדמות של גיבור שהעם היהודי שמר על זכר גבורתו וגבורת אנשיו למרות כל המאמצים המכוונים

להכפיש ולטשטש. דווקא בעת החדשה, כאשר היהודים באירופה השתלבו בכל תחומי החיים וביתר שאת בצמיחתה של הציונות, שב שמו של בר כוכבא לפאר את הציבוריות היהודית כאשר שימש לאגודות ספורט ואחרות שביקשו לשמור על כבודו של העם היהודי. המסורת היהודית, מימי התנ"ך ועד היום, אינה מסתירה את המשגים והחטאים של גדולי האומה. כך נשמרים ערכם וחשיבותם כדמויות אמתיות, שזכרן משמש השראה לאומה בעתות משבר.

בתולדות העם היהודי, הקשר בין חזון למציאות היה ועודנו מורכב ביותר. מן הראוי להזכיר כי בחודשים הראשונים של מלחמת העצמאות, ובמיוחד במרץ 1948, בן גוריון והנהגת היישוב היו חדורים בחששות כבדים מתבוסה. ב־14 במאי 1948, כאשר הכריז דוד בן גוריון על הקמתה של המדינה, הוא העריך שהסיכויים להצלחה היו גדולים – אך הוא לא ידע בוודאות מה תהיינה התוצאות.

בר כוכבא, המרד, המלחמה והאתרים בהם התנהלה (דוגמת אתר הקרב האחרון בביתר) לא זכו עדיין להנצחה הנדרשת. חשוב לפתח אתרי זיכרון פעילים ומוזיאון שבהם ניתן יהיה להתחבר לאותה תקופה קריטית בתולדות העם היהודי שיש לה השלכות חשובות גם על זהותנו כיום. בעצם ההנצחה אין בהכרח ביטוי להסכמה עם בר כוכבא, אך היא הכרחית לצורך הוויכוח על ההיגיון שביציאה למרד. ניתן לשער שהחלטות קשות עוד תעמודנה לפתחנו גם בעתיד.